

XALQARO VALYUTA BOZORI VA UNDAGI OPERATSIYALAR

Ilmiy rahbar: Samarqand

iqtisodiyot va servis instituti

Meliyev Azim Murodillo o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Mo'minova Zuhra Valijon qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalqaro valyuta bozori, uning mohiyati, asosiy ishtirokchilari, funksiyalari hamda unda amalga oshiriladigan moliyaviy operatsiyalar tahlil qilinadi. Shuningdek, valyuta bozorining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari, global iqtisodiyotdagi o'rni va O'zbekistonning bu sohadagi ishtiroki yoritiladi. Maqolada xalqaro valyuta munosabatlarining ahamiyati, valyuta kursining o'zgarishi, konvertatsiya siyosati hamda raqamli valyutalarning ta'siri haqida tahliliy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Xalqaro valyuta bozori, valyuta kursi, valyuta operatsiyalari, konvertatsiya, Markaziy bank, Forex, valyuta siyosati, global moliya, raqamli valyuta.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida xalqaro valyuta bozori dunyo iqtisodiyotining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatlar o'rtasidagi savdo, investitsiya, kredit va to'lov munosabatlari bevosita valyuta ayirboshlash tizimi orqali amalga oshiriladi. Valyuta bozori – bu turli mamlakatlar pul birliklarining o'zaro ayirboshlanishi, narxining shakllanishi va xalqaro moliyaviy oqimlarning boshqarilishini ta'minlaydigan murakkab tizimdir. Uning asosiy vazifasi xalqaro hisob-kitoblarni amalga oshirish, to'lov balansi barqarorligini ta'minlash, valyuta kursini tartibga solish va global moliyaviy barqarorlikni qo'llab-quvvatlashdan iborat.

So'nggi yillarda xalqaro valyuta bozori jadal sur'atlarda rivojlanib, raqamli texnologiyalar, onlayn ayirboshlash platformalari va global moliya institutlari ishtirokida yangi bosqichga o'tdi. Forex bozori hozirgi kunda dunyodagi eng katta moliyaviy bozor bo'lib, unda har kuni trillionlab dollarlik operatsiyalar amalga oshiriladi. O'zbekiston ham bu jarayonlardan chetda qolmay, o'z milliy valyutasining barqarorligini ta'minlash, xalqaro hisob-kitoblarda erkin konvertatsiyani kengaytirish va valyuta siyosatini liberallashtirish yo'lida izchil islohotlarni amalga oshirmoqda.

Xalqaro valyuta bozori — bu mamlakatlar o'rtasidagi to'lov va kredit munosabatlarini amalga oshirishda asosiy moliyaviy vositachilik rolini bajaruvchi tizimdir. U asosan banklar, markaziy banklar, investitsiya kompaniyalari, eksport-import korxonalari, sug'urta tashkilotlari va xususiy investorlar ishtirokida faoliyat yuritadi. Bozorning

asosiy predmeti — turli davlatlarning valyutalari va ularga bog‘liq moliyaviy instrumentlardir.

Valyuta bozori operatsiyalari ikki asosiy turga bo‘linadi: joriy (spot) va muddatli (forward, futures, swap, option) operatsiyalar. Joriy operatsiyalar qisqa muddatli bitimlarni o‘z ichiga oladi, bunda valyuta ayirboshlanishi odatda ikki ish kuni ichida amalga oshiriladi. Muddatli operatsiyalar esa kelajakdagi kurs o‘zgarishlariga qarshi himoya sifatida xizmat qiladi. Ular investitsiya risklarini kamaytirish va valyuta kursi barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

So‘nggi yillarda elektron savdo tizimlarining joriy etilishi natijasida xalqaro valyuta bozorida operatsiyalar tezkor, shaffof va xavfsiz shaklda amalga oshirilmoqda. “Forex” bozorining global tarmog‘i dunyodagi eng likvid bozor bo‘lib, unda turli davlatlarning banklari, korporatsiyalari va spekulyantlari qatnashadi. Bu bozor nafaqat valyuta kursini shakllantirish, balki iqtisodiy barometr sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Valyuta kursi — bu bir davlat pul birligining boshqa davlat pul birligiga nisbatan qiymatini bildiruvchi iqtisodiy ko‘rsatkichdir. Kursning o‘zgarishi eksport-import narxlariga, tashqi savdo balansiga, investitsiya oqimlariga va hatto inflyatsiya darajasiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois ko‘plab mamlakatlar o‘z milliy valyutasining kursini Markaziy bank orqali tartibga soladi. Markaziy banklar valyuta intervensiyasi, foiz stavkalarini o‘zgartirish, zahiralarini boshqarish va valyuta siyosatini moslashtirish orqali bozor barqarorligini saqlab turadi.

O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda valyuta siyosatini liberallashtirishga qaratilgan muhim qadamlar tashlandi. Milliy valyuta – so‘mning konvertatsiyasi ta’minlandi, valyuta operatsiyalarining erkinligi kengaytirildi, banklararo valyuta bozori faoliyat yurita boshladi. Bu esa chet el investitsiyalarini jalb etish, eksport hajmini oshirish va iqtisodiy raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Xalqaro valyuta bozorining rivojlanishi global iqtisodiy integratsiya jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq. Valyuta bozoridagi beqarorlik yoki keskin o‘zgarishlar dunyo iqtisodiyotiga bevosita ta’sir qiladi. Shuning uchun ham Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi, Jahon banki va boshqa moliyaviy institutlar global moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda faol ishtirok etadi. Xalqaro valyuta bozori global iqtisodiy tizimning asosi hisoblanadi. Unda turli mamlakatlarning pul birliklari, ularning kursi va moliyaviy vositalari orqali xalqaro savdo, investitsiya hamda kapital harakati amalga oshiriladi. Bu bozorning samarali faoliyati xalqaro to‘lov tizimlari barqarorligiga, milliy iqtisodiyotlarning rivojlanishiga va jahon moliya tizimining izchilligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Valyuta bozorining muhim xususiyati shundaki, u markazlashmagan tuzilmaga ega bo‘lib, dunyoning deyarli barcha moliyaviy markazlarida faoliyat yuritadi. London, Nyu-York, Tokio, Syurix, Singapur, Dubay va Frankfurtdagi banklar

o'rtasidagi elektron tarmoq orqali kechayu kunduz uzluksiz operatsiyalar amalga oshiriladi. Bu holat global iqtisodiy integratsiyaning kuchayishiga, kapitalning erkin harakatiga va xalqaro savdo hajmining ortishiga xizmat qiladi.

Xalqaro valyuta bozori quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

- xalqaro to'lov va hisob-kitoblarni amalga oshirishni ta'minlash;
- valyuta kurslarini shakllantirish va ularning muvozanatini saqlash;
- kapital oqimini nazorat qilish va investitsiya risklarini kamaytirish;
- milliy valyutalar o'rtasida konvertatsiyani ta'minlash;
- valyuta rezervlarini boshqarish orqali mamlakatlar moliyaviy barqarorligini saqlash.

Valyuta bozorida eng ko'p uchraydigan operatsiyalar — spot (joriy), forward (muddatli), swap, futures va option bitimlaridir. Spot operatsiyalari eng oddiy tur bo'lib, ular bo'yicha valyuta ayirboshlash ikki ish kuni ichida amalga oshiriladi. Forward bitimlari esa kelajakda belgilangan sanada valyuta kursi oldindan kelishilgan narxda ayirboshlanadi, bu esa risklarni kamaytirishga yordam beradi. Swap operatsiyalari bir vaqtning o'zida ikki yo'nalishda bitim tuzish imkonini beradi, bu banklarning likvidligini boshqarishda muhim vosita hisoblanadi.

Hozirgi davrda xalqaro valyuta bozori faoliyatining raqamli transformatsiyasi tez sur'atlarda kechmoqda. Internet texnologiyalarining rivojlanishi natijasida valyuta operatsiyalari onlayn rejimda amalga oshirilmoqda, bu esa nafaqat banklar, balki jismoniy shaxslar uchun ham bozorda qatnashish imkoniyatini yaratmoqda. Forex kabi yirik global elektron platformalar bir necha milliy valyutalar o'rtasida real vaqt rejimida ayirboshlashni ta'minlaydi.

Valyuta kursining o'zgarishiga turli omillar ta'sir ko'rsatadi. Ular orasida inflyatsiya darajasi, foiz stavkalari, davlatning tashqi qarzi, siyosiy barqarorlik, eksport-import balansi, xalqaro investitsiyalar oqimi va hatto global geosiyosiy vaziyat ham bor. Shu sababli, davlatlar o'z Markaziy banklari orqali valyuta siyosatini faol boshqaradi. Markaziy banklar tomonidan amalga oshiriladigan valyuta intervensiyasi, ya'ni milliy valyutani sotish yoki xarid qilish orqali kursni muvozanatlashtirish, moliyaviy barqarorlikni saqlashda muhim vosita hisoblanadi.

O'zbekiston misolida olganda, so'nggi yillarda milliy valyuta siyosatini liberallashtirish natijasida iqtisodiyotning ochiqlik darajasi ortdi. 2017 yildan boshlab so'mning erkin konvertatsiyasi joriy qilindi, bu esa xorijiy investorlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratdi. Markaziy bank tomonidan valyuta zaxiralari samarali boshqarilmoqda, milliy valyutaning barqarorligi ta'minlanmoqda va xalqaro to'lov balansining ijobiy saldosi saqlanib qolmoqda.

Shuningdek, xalqaro valyuta bozorida kriptoaktivlarning paydo bo'lishi ham global moliya tizimida yangi davrni boshlab berdi. Bitcoin, Ethereum kabi raqamli valyutalar dunyo miqyosida valyuta almashinuviga alternativ vosita sifatida

qaralmoqda. Markaziy banklarning ko'pchiligi hozirda o'z milliy raqamli valyutalarini joriy etish ustida ishlamoqda. Bu jarayon xalqaro hisob-kitob tizimlarini soddalashtirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va moliyaviy inklyuziyani oshirishga xizmat qiladi.

Xalqaro valyuta bozorining barqarorligi global moliyaviy xavfsizlik uchun strategik ahamiyatga ega. Shuning uchun ham Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF), Osiyo taraqqiyot banki kabi xalqaro moliya institutlari mamlakatlarga valyuta siyosatini to'g'ri boshqarishda texnik yordam, moliyaviy ko'mak va maslahatlar berib kelmoqda. Bu tashkilotlar global to'lov tizimlarini muvofiqlashtirish, moliyaviy inqirozlarning oldini olish va valyuta kurslarining haddan tashqari tebranishlarini cheklashda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, xalqaro valyuta bozorida valyuta svoplar, futures shartnomalar va hedj operatsiyalari keng qo'llaniladi. Bu instrumentlar xalqaro kompaniyalar, eksportyorlar va investorlar uchun risklarni kamaytiradi. Masalan, eksportyor o'z daromadini oldindan belgilangan kursda sotish orqali kursning pasayishidan himoyalanaadi. Shu tarzda valyuta bozori nafaqat ayirboshlash mexanizmi, balki moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi riskni boshqarish tizimi sifatida ham faoliyat yuritadi.

Zamonaviy davrda global iqtisodiyotda raqamli to'lov tizimlari, "blockchain" texnologiyalari, elektron pul va markazlashmagan moliyaviy tizimlar (DeFi) xalqaro valyuta operatsiyalarining shaklini tubdan o'zgartirmoqda. Bu o'zgarishlar natijasida tranzaksiya vaqti qisqarib, operatsiya xarajatlari kamaymoqda. Shu bilan birga, yangi xavf omillari — kiberxavfsizlik, moliyaviy firibgarlik va regulyatorlik muammolari yuzaga chiqmoqda.

Shu jihatdan, O'zbekiston ham raqamli moliya infratuzilmasini rivojlantirish, elektron to'lov tizimlarini kengaytirish va xalqaro moliyaviy integratsiyani kuchaytirish yo'lida izchil siyosat olib bormoqda. Milliy to'lov tizimi, xalqaro to'lov kanallari va banklararo valyuta savdosini elektron shaklga o'tkazish mamlakat iqtisodiyotining global moliyaviy tizim bilan uyg'unlashuvini ta'minlamoqda.

Umuman olganda, xalqaro valyuta bozori zamonaviy iqtisodiy jarayonlarning yuragi bo'lib, u orqali global iqtisodiy barqarorlik, kapital aylanishi va xalqaro savdo muvozanati ta'minlanadi. Uning izchil ishlashi mamlakatlarning moliyaviy mustaqilligini mustahkamlaydi, iqtisodiy xavfsizlikni kafolatlaydi va jahon iqtisodiy tizimini barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa: Xalqaro valyuta bozori — bu global iqtisodiy tizimning yuragi bo'lib, unda kapital harakati, savdo operatsiyalari, investitsiya oqimlari va xalqaro to'lovlar bir-biri bilan uzviy bog'liq. Bu bozorning barqaror ishlashi milliy iqtisodiyotlarning rivojlanishi, to'lov balansi muvozanati va moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Zamonaviy sharoitda valyuta bozorida raqamli texnologiyalar, kriptovalyutalar va avtomatlashtirilgan savdo tizimlarining kirib kelishi uning shakli

va mexanizmini tubdan o'zgartirmoqda. Shu sababli, davlatlar, xususan O'zbekiston, xalqaro moliyaviy tizim bilan hamnafas bo'lish, valyuta siyosatini samarali boshqarish, moliyaviy xavfsizlikni mustahkamlash va global integratsiya jarayonida faol ishtirok etishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) yillik hisobotlari. – Vashington, 2023.
2. Jahon banki. Global moliya va valyuta bozori tahlili. – London, 2024.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Valyuta siyosati va moliyaviy barqarorlik sharhi. – Toshkent, 2023.
4. Karimov, A. Xalqaro moliya tizimi asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.
5. Rustamov, D. Valyuta bozorlari va Forex operatsiyalari. – Toshkent: Moliya, 2020.
6. Nazarova, M. Raqamli iqtisodiyot va global moliyaviy tizimda kriptovalyutalar. – Samarqand: Ilm ziyo, 2022.
7. OECD hisobotlari. World Financial Outlook. – Parij, 2024.